

begeleidingscommissie, de hoogleraren Mout, Bots en Posthumus Meyes, en ook voor uw recensent, die het genoegen heeft gehad de delen III tot en met XVII voor dit tijdschrift te bespreken. Zijn niet altijd malse kritiek werd in dank aanvaard, zij het niet steeds met blijdschap, en van een aantal van zijn praktische suggesties werd uitdrukkelijk gebruikgemaakt. In deze recensie eens geen kritiek, maar vooral een hartgrondig gemeend woord van dank dat dit megaproject is afgerond. Is er dan niets meer te wensen? Ja, natuurlijk. Zou er ooit nog eens een volledige moderne editie komen van Grotius' werken? Doch laten we nu eerst maar gaan uitkijken naar de moderne Grotius-biografie die ons in het vooruitzicht is gesteld.

C. S. M. Rademaker

M. Roscam Abbing, *Rembrandt toont zijn konst. Bijdragen over Rembrandt-documenten uit de periode 1648-1756* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999; Leiden: Primavera pers, 1999, 270 blz., €1,72, ISBN 90 74310 58 3).

De kunstgeschiedbeoefening van de Gouden Eeuw wemelt van wat oneerbiedig de snuffelaars genoemd kan worden, nijvere archiefvorsers die met ijzeren discipline op zoek zijn naar nieuwe documenten en gegevens over kunstenaars en hun werken. Deze documentaire benadering is zelfs uitgegroeid tot een heuse Nederlandse traditie in de kunstgeschiedenis. Geen wonder dus dat het zoeken naar bronnen van oudsher een belangrijke rol speelt in het Rembrandt-onderzoek. Naast het internationaal befaamde en beruchte Rembrandt research project staan de archiefsprokkelingen in bladen als *Oud Holland en Amstelodamum*, in 1979 samengebracht in een eigen monument: *The Rembrandt documents*. Met zijn dissertatie plaatst Michiel Roscam Abbing zich nadrukkelijk in deze onderzoekstraditie, die verbonden is met onderzoekers als Abraham Bredius, Cornelis Hofstede de Groot, Isabella van Eeghen en Bas Dudok van Heel. Hij doet dat vanuit een specifieke filosofie. Geïnspireerd door de theorie over abductie van de negentiende-eeuwse Amerikaanse filosoof Charles Sanders Peirce laat Roscam Abbing zich bewust door de bronnen leiden. Bronnen worden door hem dus niet gebruikt als bewijsmateriaal in verband met een van tevoren geformuleerde vraagstelling; zij dienen daarentegen hun eigen 'verklarende hypothesen' te genereren.

Met dit uitgangspunt voert Roscam Abbing zijn lezers in zes op zichzelf staande hoofdstukken mee op zijn naar aanleiding van nieuwe of nog onvoldoende bestudeerde Rembrandt-documenten ondernomen speurtochten. Zo brengt een passage uit het toneelstuk *Vryheit der Vereenighde Nederlanden* (1648) van oud-leerling Samuel van Hoogstraten hem op het spoor van een op goudleer geschilderde Rembrandt, onthult de winkelinventaris van de Amsterdamse kunstverkoper Clement de Jonghe dat de tijdgenoot soms al moeite had etsen van Rembrandt juist te duiden en te benoemen, illustreert een anekdote van de Franse kunsttheoreticus Roger de Piles de voorkeur voor het spelen met *trompe-l'oeils* en de betekenis die men toedichtte aan 'houding' in de Nederlandse schilderkunst, brengt een fictieve brief in *Philalèthes brieven* (1713) van Arnold Houbraken een eigenaardige kritiek op het afbeelden van de slang door Rembrandt op diens ets *De zondeval* aan het licht, en verkeren we dankzij de administratie van de Poolse graaf Charles Henry d'Hoym en de geïllustreerde kunstcatalogus van Jean de Julienne in de kringen van rijke achttiende-eeuwse Parijse kunstverzamelaars, die een grote belangstelling voor het werk van Rembrandt bleken te hebben.

Het zijn stuk voor stuk spannende hoofdstukken die getuigen van de speurzin en het plezier die geslaagd bronnenonderzoek met zich meebrengen. Over frustraties, doodlopende wegen

of verworpen hypothesen schrijft Roscam Abbing niets, en dat valt te billijken, al had ik graag gezien dat hij in zijn laatste hoofdstuk, dat nu is ingeruimd om de resultaten van de verschillende hoofdstukken te vertalen in het theoretische redeneerschema van Peirce, juist was ingegaan op de mislukkingen. Dat was een origineler en informatiever bijdrage aan de theorievorming geweest dan het wat plichtmatige hoofdstuk dat er nu ligt.

Dit brengt mij op een tweede punt. Roscam Abbing geeft hoog op over het door hem gekozen theoretische uitgangspunt, en over het eindresultaat kan men tevreden zijn: de van de geselecteerde bronnen afgeleide hypothesen leveren inderdaad nieuwe inzichten of vragen op over de kijk op en omgang met het werk van Rembrandt in de zeventiende en achttiende eeuw. Toch kwam bij lezing van de hoofdstukken geregeld de vraag op of de auteur wel altijd de meest interessante onderzoeksvragen naar aanleiding van de door hem gekozen bronnen heeft geformuleerd. Herhaaldelijk intrigeerden de contextuele terzijdes of achtergrondinformatie namelijk meer dan de Rembrandt-concrecion. Zo is het natuurlijk prachtig dat de catalogi van enkele grote achttiende-eeuwse Franse verzamelaars de herkomstgeschiedenis van enkele werken van Rembrandt aanvullen, maar de hoofdstukken over hun verzamelingen maken toch vooral nieuwsgierig naar de wereld van de Parijse kunstkenners en collectioneers zelf. Nu moeten we het in het hoofdstuk over Jean de Julienne doen met enkele afsluitende opmerkingen over de aard van de Parijse kunstmarkt in de achttiende eeuw en de eerste aanzetten van verzamelaars tot de reconstructie van het oeuvre en het leven van beroemde schilders. Daar had ik graag meer over gelezen. Datzelfde gevoel roept het hoofdstuk over Arnold Houbraken op. Al heel lang wordt er gedebatteerd over de vraag hoe de anekdotes die deze Nederlandse kampioen van de classicistische kritiek op Rembrandt in zijn *Groote Schouburgh* heeft opgenomen, moeten worden gelezen. Door nu eens een andere, nog nauwelijks door Rembrandt-onderzoekers bestudeerde tekst van Houbraken, te analyseren, hoopt Roscam Abbing het antwoord te vinden. Het leidt tot een intrigerend hoofdstuk waarin we Houbraken zien worstelen met de tegenstellingen tussen bijbelse verhalen en de rede en zien vastlopen in een redenering over de foutieve afbeelding van de slang op een ets van Rembrandt. Dat alles smaakt naar meer. De hoofdvraag naar de rol van de anekdotes in de levensbeschrijving is daarentegen niet meer dan een terzijde, die bovendien nauwelijks tot nieuwe inzichten leidt.

Nu is het natuurlijk flauw van een recensent om van de auteur eigenlijk een ander boek te vragen, maar in dit geval zijn het de bronnen zelf die erom vragen. En als het boek van Roscam Abbing één ding heeft duidelijk gemaakt, dan is het wel de kracht en veelzijdigheid van bronnen.

Paul Knevel

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

L. Jensen, *'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt.'* *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001; Hilversum: Verloren, 2001, 304 blz., €22,46, ISBN 90 6550 665 9).

Het proefschrift van Lotte Jensen over damesbladen en vrouwelijke broodschrijvers is een systematisch opgezette en goed gedocumenteerde studie met een boek- of tijdschrifthistorische